

НЯКОИ ПРОБЛЕМИ НА ИКОНОМИЧЕСКАТА И СОЦИАЛНАТА АДАПТАЦИЯ НА БЪЛГАРИЯ КЪМ ЕВРОПЕЙСКИЯ СЪЮЗ

Следвайки предпазлива фискална политика, основана на нисък бюджетен дефицит и съобразно действащия механизъм на валутен борд, вече осма поредна година страната реализира **икономически растеж**. От 2000 г. насам той постоянно надвишава равнището от 4 %.

Брутният вътрешен продукт нарасна през 2005 г. с 5,5 % в реално изражение спрямо 2004 г. благодарение на устойчивите темпове на растеж на вътрешното търсене. Най-висок принос за растежа на БВП за 2005 г. имат инвестициите – 19 %, което е добра основа за дългосрочен икономически растеж. На следващо място по значение е крайното потребление. Спрямо предходната година то е нараснало с 6,8 %. Силно положително въздействие върху растежа има и индивидуалното потребление. То се е увеличило със 7,4 % спрямо предходната година. Вече осем години БВП бележи положителен темп на растеж и най-висок е той през 2004 г. – 5,6 %. Това е резултат от вътрешната финансова стабилизация и положителните промени в световната икономика. За пръв път през 2004 г. се надминава равнището на БВП от 1990 г. с 1,3 %.¹

През 2005 г. **Брутната добавена стойност** е нараснала реално спрямо предходната година с 5,1 %. **Структурата на БДС по икономически сектори** през 2005 г. е следната: аграрен сектор 9,3 %, индустрия 30,4 % и услуги 60,3 %. Продължава спадът на производството в аграрния сектор, като за 2005 г. той е 8,6 %. За пръв път аграрният сектор пада под десет процента от БДС, но все още е доста висок спрямо страните от ЕС, където е в рамките на 5-6 %. Промисленото производство през 2005 г. отбелязва ръст от 7,3 % в сравнение с 2004 г., а на услугите от 6,6 %.

Делът на частния сектор в БДС през 2005 е 68,2 %, което представлява ръст от 8,2 % спрямо 2004 година. Неговото увеличаване също продължава вече осма поред година и се дължи най-вече на засилената предприемаческа дейност, оптимистичните очаквания на бизнеса и ускорените процеси на интеграция на страната в ЕС.

Крайно използване на БВП. Положителна тенденция относно дългосрочен икономически растеж бележи изменението на крайното използване на БВП. През 2005 г. ръст бележи бруто образуването на основен капитал. Неговият относителен дял от БВП през 2005 г. е 28 % и е нараснал спрямо предходната година с 19 %.

¹ Виж България – социално-икономическо развитие 2004. С., НСИ, 2005, с. 143.

Сравнително висок ръст – 7,2%, бележи и износът на страната през 2005 г. спрямо предходната. Именно инвестициите и износът стоят в основата на икономическия растеж и това е положителна тенденция. Неприятното е, че се увеличава и отрицателното салдо по търговския баланс, което е вече 16,6% от БВП и се превръща в тенденция, тъй като е налице вече седма поредна година.

Нараства в реално изражение и **БВП на човек от населението**. През 2005 г. спрямо предходната той е 6,1%. Въпреки това България попада сред най-слабо развитите страни в ЕС с БВП на човек от населението, който, изчислен по ППС, е 27% от средния за ЕС. Тя е по-назад по този показател от Румъния и единствено по-добре от Турция. Причини за ръста в БВП на човек от населението у нас са, от една страна, нарастването на номиналния БВП, а от друга – намаляването на населението. Освен това растежът на БВП в евро по ППС се дължи на все още ниското относително равнище на цените у нас (37%) в сравнение със средното им ниво в ЕС.

Равнището на инфлацията през последните седем години е **колебливо** под влияние на различни по сила вътрешни и външни фактори. Тя варира между 1,6% през 1998 г. и 11,3% през 2000 г. За 2005 г. спрямо предходната е сравнително висока – 6,5%. Основната причина за това е нарастване цените на енергоизточниците, а също и предстоящото влизане на страната в ЕС и ориентиране на цените в евро.

Демографските тенденции търпят неблагоприятни промени през годините, като към 31 декември 2004г. населението на България възлиза на 7 761 049 души. В сравнение с предходната година се отбелязва намаление с 40 274 души. **Коефициентът на раждаемост** в България непрекъснато намалява през последните няколко десетилетия, достигайки минималната си стойност 7,7 на хиляда през 1997 г. През 2004 г. този измерител достигна 9,0 на хиляда.

Намалението на населението у нас е преди всичко резултат от **отрицателния естествен прираст на населението**. Отрицателният естествен прираст е причина за **застаряване на населението**. От -0,4 промила през 1990 г. сега той е -5,2. Абсолютният брой и относителният дял на населението до 15-годишна възраст бележат постоянен спад, докато, от друга страна, дялът на населението над 65-годишна възраст устойчиво се увеличава. През 2004 г. дялът на младежите до 15-годишна възраст е намалял до 14,2% (през 2003 г. лицата от тази възрастова група си били 14,6% от населението), като през същата година възрастните хора вече наброяват 17,1% от населението (през 2003 г. те са били 17,0%). Коефициентът на възрастова зависимост² е 45,5% през 2004 г. Важна последица от застаряването на българското население, с която в бъдеще работодателите трябва да се съобразяват, ще бъде намаляването на дела на населението в трудоспособна възраст

² **Коефициентът на възрастова зависимост** е съотношението между броя на зависимите лица (съгласно методиката на ООН такива са лицата на възраст между 0 и 15 и над 65-годишна възраст) и броя на независимите лица (на възраст между 15 и 64 години) в края на годината.

(между 15 и 64 години). Това ще има значително неблагоприятно отражение и върху разходите за здравни грижи и социални услуги, т.е. върху бюджета и бюджетния дефицит. Детската смъртност у нас е 2-3 пъти по-голяма от тази в ЕС и е 11,8 промила.

Неблагоприятните демографски процеси са съпътствани с **влошаване на здравния статус на населението**. Равнището на детската смъртност в България е много високо – над 13 на 1 000 живородени деца на възраст до 1 година (в европейските страни този индикатор варира между 3,5 и 9 на 1000). Средната **продължителност на живота** на населението през периода 2001–2004 г. е 72,43 години; този показател е по-висок при жените (75,6 години), отколкото при мъжете (68,7 години). Средната продължителност на живота се увеличава от 70,6 години за 1995 година на 72,43 години за 2004 година, докато продължителността на живота на хората на възраст 65 години се увеличава от 14,1 на 14,3 години за същия период.

По данни от последното преброяване на населението средният брой на членовете в едно домакинство е 2,7, което е относително по-висока цифра на фона на положението в ЕС, където стойността на този показател за периода 1999–2001 г. е 2,4. През 2001 г. в едночленни домакинства живеят 663 000 души. Наблюдава се и тенденция към намаляване броя на семейните двойки. Увеличава се броят на несемейните лица над 30-годишна възраст. Средният брой на децата в семействата намалява устойчиво до 1,3 през 2001 г. Най-голям е броят на семействата, които имат по едно дете – почти 30%. Делът на семействата с три и повече деца е по-малък от 3%.

Друга негативна тенденция са емиграционните процеси от началото на деветдесетте години. Общата численост на емигрантския поток за периода 1989–2001 г. се изчислява на 300 000 души или 10% от работната сила. Сравнението на данните от последните две преброявания на населението, проведени през 1992 и 2001 г., дава по-ясна картина на **мобилността на населението**. През годините между двете преброявания населението на България е намаляло с 514 000 души, което се дължи както на общата естествена мобилност на населението, така и на емиграцията. Броят на лицата, които са емигрирали през същия период, е около 196 000 души. В същото време около 19 000 души са се завърнали в страната. Така нетната изходяща миграция на населението, изчислена въз основа на тези два насрещни потока, възлиза на 177 000 души, или през разглеждания период средногодишно 22 000 души са емигрирали от България.

Налице са тревожни тенденции в образователната структура. Случаите на ранно напускане на училище най-често са свързани с неблагоприятния социално-икономически статус на домакинствата – 36,3% от отпадналите. По данни на НСИ през 2003 г. 21,9% от населението на България на възраст между 18 и 24 години е с образование, по-ниско от средното (това е индикатор за ранно напускане на училище). Стойността на този индикатор за 25-те държави-членки на ЕС за 2002 г. е 16,4%. Участието в образованието за лицата на възраст между 15–18 г. у нас е 70,5%, а в ЕС 81,9%. Това предполага влошаване образователната структура

на нашето население в бъдеще спрямо тази в ЕС, с всички произтичащи от това негативни икономически и социални последици.

В България висок дял от домакинствата притежават **собствени жилища**, но същевременно има голям брой необитавани жилища, поради което реалната осигуреност с жилища в някои урбанизирани райони (главно в големите градове) е много по-ниска от европейските стандарти.

Продължава тенденцията на нарастване броя на зетите лица в страната. През 2005 г. зетите на възраст 15–64 г. са 2980,0 хил. или с 57,8 хил. повече спрямо същия период на 2004 г. **Коефициентът на заетост е 44,7%**, като нараства с 1,0%, спрямо 2004 г.³ Запазва се тенденцията от 2002 г. на плавно нарастване на коефициента на заетост, което е в унисон с постоянния икономически растеж в страната за разглеждания период. Независимо от това, той е значително по-нисък в сравнение с този в Европейския съюз (62,9% за 2003 г.). През 2003 г. най-ниското равнище на заетост е отчетено в **Полша** – 51,2%, а най-високото в **Дания** – 75,1%. Този факт и ниската икономическа активност на работната сила – 49,7% през 2004 и 2005 г. показват, от една страна, че все още продължава стагнацията на трудовия пазар, а от друга, че може би това е резултат от съществуваща не малка скрита заетост в българската икономика.

И през 2005 г. продължава устойчивата тенденция на постоянно намаляване на равнището на безработица и увеличаване на заявените работни места от реалния сектор и по програми и мерки за субсидирана заетост. Според НСИ средно за 2005 г. **коефициентът на безработица**⁴ в България е 10,1% (334,2 хил. души), и бележи спад спрямо предходната година с 1,9 процента.

По данни на Евростат равнището на безработица средно за 25-те членки на ЕС през 2003 г. е 9,1% при 8,8% за 2002 г. През 2003 г. най-ниска е безработицата в **Люксембург** – 3,7% и **Холандия** – 3,8%, а най-висока – в **Полша** – 19,2% и **Словакия** – 17,1%.

От един кратък анализ на целевите групи безработни може да се направи изводът, че най-малки шансове за интегриране в групата на зетите имат продължително безработните и безработните с ниска степен на образование и без квалификация, както и лицата, при които има натрупване на няколко негативни характеристики, като например: продължително безработни жени над 50 г.; продължително безработни жени до 29 г.; безработни младежи до 29 г. с основно и по-ниско образование и без професионална квалификация и др. Всичко това е причина да се увеличи относителният дял на продължително безработните от 59,3% през 2004 г. на 59,7% през 2005 г., т. е. близо две трети от безработните, което е обезпокоително, защото излизат извън трудовия пазар и увеличават броя на бедните, които ще разчитат на социални помощи.

³ Виж www.nsi.bg, а коефициентът на заетост е изчислен като съотношение между броя на зетите лица и работната сила (15 + I).

⁴ Виж www.nsi.bg, а коефициентът на безработица е изчислен като съотношение между броя на безработните лица и работната сила (15 + I).

Намалява броят на обезкуражените трудоспособни лица от 392,6 хил. през 2004 г. на 344,5 хил. през 2005 г., но все пак той си остава доста висок. Ако към тях прибавим 206,5 хил. продължително безработни, ще получим една армия от над половин милион души, които трайно остават извън трудовия пазар, с всички произтичащи от това отрицателни икономически и социални последици.

Реалните доходи на домакинствата през 2004 г. са нараснали с 24% спрямо равнището от 1996 г. Предвид сравнително високата инфлация през 2005 г. от 6,5%, реалният общ доход средномесечно на лице в страната е намалял от 219,14 лв. през 2004 г. на 214,77 лв. през 2005 г., т.е. с 2%.

През 2004 г. **средната месечна брутна работна заплата** достигна равнището от 326,5 лева (приблизително 163 евро). В сравнение с данните за 2002 г., този показател показва реален ръст от 7,7%. Въпреки това тя е най-ниска в сравнение с ЕС и спрямо страните-кандидатки за членство Румъния и Турция.

Пряка факторна зависимост върху жизненото равнище у нас имат системата от минимални доходи, пенсиите, социалните помощи и по-ефективното усвояване на средствата от предприсъединителните фондове.

През 2004 г. продължи политиката на постепенно увеличение на доходите на населението. Увеличена бе минималната работна заплата от 1 януари 2004 г на 120 лева, което представлява 9,1% номинален ръст и 4,9% реален ръст в края на годината. **За 2005 г. минималната работна заплата е 150 лв., което е с 25% нарастване спрямо 2004 г., а за 2006 г. тя е 160 лв.** С определянето на минималната работна заплата за страната държавата предотвратява възможността за необосновано ниско заплащане на труда в реалния сектор.

През 2004 г. разпределението на осигурителните вноски между осигурител и осигурен е 75% от работодателя към 25% от наемния работник. За 2005 г. тя се промени съответно на 70% и на 30%, т.е. намалява се за работодателя и се увеличава за работника, като целта е да се стимулира наемането на работна сила.

По данни от „Наблюденията върху домакинските бюджети“ на НСИ **реалният ръст на работните заплати** изостава от растежа на икономиката като цяло, което има задържащ ефект върху ръста на частното потребление. Факторът, който влияе в обратна посока и повишава потреблението в страната, е увеличената кредитна активност на търговските банки в страната и особено увеличаването на обема на отпуснатите потребителски кредити за домакинствата.

Пенсиите са на второ място по значение доход след работната заплата и през 2005 г. заемат 26,1% от общия доход на домакинствата в България. Относителният дял на пенсионерите от населението у нас е близо 30%, т.е. над 2 300 хил. души. Средномесечната пенсия за 2004 г. е 124,76 лв., а под нея вземат 46,4% от пенсионерите. Тя е около 60% от средната брутна месечна заплата за страната през разглеждания период. Проблемът е големият брой пенсионери, който ще продължи да нараства в следствие на застаряването на населението и почти изравняване броя на заетите и плащащи пенсионни осигуровки с този на пенсионерите.

Това ще затруднява в бъдеще плащането на пенсии и ще изисква все повече средства да се отчисляват за тази цел от държавния бюджет с произтичащите от това отрицателни икономически ефекти от гледна точка на бюджетен дефицит, държавен дълг, липса на инвестиции в публичния сектор и т.н. Като се има предвид, че границата на бедността за сега у нас се определя на 104,40 лв.⁵, то може да се каже, че поне половината от пенсионерите живеят близо до границата на бедността.

Равнището на жизнения стандарт в България, изчислено по паритет на покупателната способност като БВП на глава от населението (за 2003 г.), е едва 28,1 % от средното равнище за 15-те страни, членки на Европейския съюз. Средното равнище на десетте нови държави-членки е 47 %, като с най-висок показател е Кипър – 76 %, а с най-нисък е Латвия – 35 %.

Ръстът на **реалните доходи** у нас изостава от растежа на БВП и на икономиката като цяло. Равнището на реалните доходи на населението през 2003 г. съставлява едва 43 % от това на 1990 г. По данни на НСИ, за периода 1990–2003 г. реалната работна заплата ерозира с 51,6 %, а реалната пенсия – с около 65 %, като силно намаляват и минималните плащания в реално изражение. Средният месечен доход на лице от домакинството през 2003 г. е 94 евро, който е повече от десет пъти по-нисък от средния за страните-членки на Европейския съюз.

Отрицателният ръст на средната реална работна заплата през годините на преход оказва задържащ ефект върху частното потребление, а оттам върху БВП и икономическия растеж.

Бедността в България е пряко зависима от регионалния аспект на пазара на труда, икономическата инфраструктура, демографската и етническа характеристика на регионите.

От данните на НСИ за бедността⁶ 14,0 % от населението у нас живее под линията на бедност, приета от правителството според възможностите на бюджета на 104,40 лв. За страните от ЕС равнището на бедност е 15,5 %, като по този показател ние сме най-близо с Полша – 15 %. Такава е бедността у нас с отчитане на социалните трансфери (включително и пенсиите), а без тях тя веднага скача на 40 %. Най-голям относителен дял сред бедните имат регистрираните безработни без право на обезщетение и обезкуражените безработни и едва след тях са бедните пенсионери.

Социалните трансфери през 2004 г. реално се увеличават спрямо 1998 г. с 2,3 пъти, но спадат спрямо предходната година с 14,4 %. Най-голям относителен дял от тях през 2004 г. заемат здравноосигурителните плащания – 47,6 %, а след тях са за майчинство 17,4 %. Разходите за помощи и обезщетения през 1998 г. са 6,4 % от Консолидирания държавен бюджет, а през 2004 г. техният дял нараства двойно на 13,2 %.

⁵ Виж Социално-икономическо развитие на България, 2004. С., НСИ, 2005, с. 110–115.

⁶ Пак там, с. 56–57.

Предстои скорошно приемане на България към ЕС. От направения дотук анализ изпъкват няколко основни проблема, които тя има и чието успешно решаване във времето ще определя по-нататъшното адаптиране на страната към ЕС. **Такива са ниското равнище на БВП на човек от населението, ниските реални доходи и високото равнище на бедност. В основата на всичко това стои недостатъчната конкурентоспособност на производството и ниската производителност на труда.**

Невъзможността на страната да се справи с конкурентния натиск на пазарните сили в Съюза и особено неприетата все още правна рамка на вътрешния пазар на ЕС също е сред проблемите, стоящи пред българската икономика. Конкуренцията на западните пазари плаши нашите износители. Европейските пазари са изключително конкурентни, а в много области те са строго регулирани. Ограниченият достъп до дистрибуторските канали на Западна Европа и вътрешните субсидии в Общността се отразяват зле върху експортната дейност на нашите фирми. Тяхното решаване ще става бавно и трудно, което ще доведе до закриване на доста предприятия в бъдеще, с всички произтичащи от това отрицателни икономически и социални последици, като повишаване на безработицата, намаляване на доходите, на потреблението и като цяло на БВП и икономическия растеж.

Приемането на еврото, в дълъг срок, ще стане силен стимул за отстраняване на структурите проблеми на пазарите на труд и стоки и тяхната по-бърза адаптация към тези в ЕС. Проблем пред страната обаче в кратък срок може да се окаже, че влизането в еврозоната ще стимулира инфлацията, спада на реалните доходи и нарастване на бюджетния дефицит.

Проблем е недостатъчната подготовка на българските предприемачи да използват средствата по еврофондовете. Доста от тях все още не могат самостоятелно да подготвят икономически обосновани проекти, да прогнозират развитието на икономическите процеси у нас, в ЕС и света. Проблем е ниското равнище на изградена инфраструктура, която не предразполага към инвестиции.

Очертаващата се криза в образованието и намаляващата квалификация на българските работници ще се окажат сериозен проблем в дългосрочен аспект за навлизането на чуждестранни инвестиции и то в областта на високите технологии.

Проблем си остава бавното реструктуриране на селското стопанство. Там ще продължи процесът на окрупняване на обработваемите площи и намаляване броя на заетите. Оптимизъм в това отношение буди възможността да се използват средствата, отпуснати по програмата САПАРД⁷. Тя е създадена от ЕС, с цел подпомагане подготовката на страните-кандидатки в областта на селското стопанство за периода 2000-2006 година. Съгласно тази програма ежегодно на България се отпускат средства в размер на 53 милиона евро. Проблемът тук е, че са завишени критериите за получаване на тези средства от фермерите и те реално стигат много трудно до тях.

⁷ Вж. за повече подробности в-к „Пари плюс“ от 16.06.2001 г., с. 16–17.

Членството на България в Европейския съюз крие и **някои рискове**, по-важните от които са: трудността за отстояване на националните интереси в условията на различно съотношение на силите между страните-членки и решаването на някои проблеми, свързани с приспособяването ни към механизма за многостранно сътрудничество, в който България ще се ангажира от позициите на малка и икономически по-слабо развита страна.

Проблем пред страната са застаряващото население, демографският срив, високата степен на смъртност и миграцията на работна сила. Чувствителната разлика в нивата на доходите и пренасянето на производствените фактори (включително и труда) между ЕС и България ще продължава да съществува още десетилетия с всички произлизащи от това положителни и предимно отрицателни последици за българската икономика и общество.

От това възниква и основният въпрос за нас: как да задържим нашите специалисти да работят тук? Надеждата е, че с приемането ни в ЕС ще се увеличат благоприятните условия за бизнес и у нас, а с това и възможностите за развитие на талантливите и предприемчивите в страната, а не извън нея.

Важен проблем по пътя ни към Европа, чието решаване не търпи отлагане, е **затягане дисциплината в митническата администрация**, с оглед пресичане на нелегалния трафик на хора, стоки, наркотици и оръжие. Това е част от един по-голям проблем – корупцията, по отношение на която страната ни търпи сериозна критика от страна на ЕС. Затягането на дисциплината по митниците ще има положителен икономически ефект в резултат от увеличаване събираемостта на митническите сборове и увеличаване приходите в бюджета. Освен това по този начин България ще докаже пред своите европейски партньори, че може да поеме своята част от отговорността за защита на външната граница на ЕС, както и отговорността по прилагане на общата търговска политика. Въпреки напредъка в борбата с трафика на хора и наркотици, България все още има какво да направи в тази област.

Основен проблем у нас е, че **все още няма работеща система за оценка на съответствието на новото законодателство с европейското право**. Ако това беше направено досега, то не биха съществували многобройните лицензионни и разрешителни режими за бизнеса, които спъват неговото развитие и създават благоприятна среда за развитие на корупцията. По-голямата беда е, че понякога приетите набързо и недотам прецизирани закони не позволяват устойчиво функциониране на институциите на демокрацията и създаването на нормална пазарна среда. В това може би се състои и главната пречка за разгръщане на предприемаческата инициатива на българските граждани и за увеличаване на преките чуждестранни инвестиции.

Това налага вземане на решителни мерки от страна правителството за въвеждане и налагане на мерки за стимулиране на икономическата ефективност,

на инвестициите, по-високо качество на образование и квалификация на работниците у нас. За да има повече инвестиции, е необходима политическа и икономическа стабилност, действащи закони, стимулиращи предприемачеството и тяхното спазване, равенство на всички икономически субекти пред закона, солидна съдебна система, намаляване равнището на корупция.

Вътрешната политическа и икономическа стабилност е в основата на онзи бизнес климат, който търсят чуждестранните инвеститори. Това е реална предпоставка за увеличаване притока на преки чуждестранни инвестиции, тъй като се намалява политическия риск и съществува ясна икономическа перспектива. Предвидимостта на икономическата политика на страната създава сигурност не само в чуждестранните инвеститори, а и в нашите предприемачи, което е особено важно при проектирането на дългосрочни инвестиции и икономически растеж.